Diskuse

Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích

*Pět biografíí Václava Havla**

Miloš Havelka

Úcta je tak málo citem libosti, že se jí při pohledu na člověka oddáváme jen velmi neradi. Snažíme se najít něco, co by nám ulehčilo její břemeno, nějaký nedostatek, abychom se odškodnili za pokoření, kterému nás takový příklad vystavil. Ani mrtví nejsou vždy, zejména zdá-li se být jejich příklad nenapodobitelný, bezpečni před takovouto kritikou.

Immanuel Kant: *Kritika praktického rozumu*¹

Pět velkých monografií z poslední doby věnované životu a dílu Václava Havla, nehledě na dlouhou řadu studií a statí, znovu připomnělo, jak nejednotné, nejednoznačné a taky neúplné zůstává v České republice porozumění této nepochybně nejvýznamnější osobnosti českých politických a v něčem i kulturních dějin poslední třetiny minulého století. Kritická recenze nejdůležitějších textů z poslední doby

* Tato recenzní stať vychází paralelně v německém překladu v mnichovském časopise *Bohemia*.

1 Praha, Svoboda 1996, s. 132. Z němčiny přeložil Jaromír Loužil.

usiluje poukázat nejen na jejich přednosti a nedostatky, ale také na diskontinuity v kontinuitách Havlova myšlení, na úspěchy i neúspěchy jeho politiky a rovněž na vícedimenzionalitu jeho osobnosti, již se autorům recenzovaných prací ne vždy podařilo zprostředkovat.

Havel byl samostatnou osobností, ale nebyl osamocený. Z podobných horizontů zkušenosti poúnorového stalinismu vyrůstala jako on celá jedna generační kohorta lidí narozených mezi roky 1935 a 1945,² kteří prožívali padesátá léta na straně poražených a potlačovaných, jejichž rodiny byly podobným způsobem sociálně nebo i soudně postihovány, kteří jako on prožívali své mládí v prostředí podrobení a diskriminací pro svůj původ, kulturních zákazů a osobních vyloučení, kteří nesměli studovat, případně jen vybrané obory, pracovní „umístěnky“ dostávali do nejhorších míst a podobně. „Za nejzákladnější zkušenost své generace,“ uvědomoval si Havel už na konci padesátých let, „považuji důkladné prožití komunistické představy o socialismu v její realizaci a zásadní a jako nikdy dosud ... promyšlený poměr k ní, bohužel, z větší části negativní.“³ Podobné zkušenosti, i když v řadě případů možná asymetrické k přesvědčením, očekáváním i zkušenostem některých jeho starších i mladších druhů v disentu (a později i partnerů v politice), měly obecnější povahu a byly důvodem podpory, nebo alespoň sympatií širší veřejnosti. Poněkud nadneseně řečeno, Václav Havel nemusel v listopadu či prosinci 1989 nikoho příliš přesvědčovat a získávat veřejnost pro své názory o potřebě změny.

2 Mentální podoba této generace se začala formovat poměrně záhy po únoru 1948 v prostředí malých skupin přátel postižených jako příslušníci „buržoazní třídy“. Vznik a intelektuální formování jedné z nejzajímavějších, která vznikla kolem mladičkého Václava Havla, zachytil plasticky ve svém „románu faktu“ „Ústně více“: *Šestatřicátníci* Pavel Kosatík (Brno, Host 2006). Poválečnou, a hlavně poúnorovou dobu prožívali tito mladí lidé výrazně jinak než příslušníci starší „kunderovsko-kohoutovské generace“, aktivně zapojené do tehdejších změn. „Horizont generační zkušenosti“ (Karl Mannheim) Havlovy generace byl určen režimními represemi, postihy rodin, upíráním vzdělání a bržděním osobních kariér, obecným vyprazdňováním kultury a manipulacemi veřejného prostoru. Za dodatečný manifest této generace, do něhož přispěli spisovatelé Jiří Gruša, Petr Král, Markéta Broušková, Antonín Brousek, Ivan Binar, Petr Kabeš, Eda Kriseová, Andrej Stankovič, Věra Jirousová, Pavel Šrut, Petr Podhráský, Jaroslav Vejvoda, Sylvie Richterová a Tomáš Frýbort, písničkáři Jaroslav Hutka a Karel Kryl, filozof Václav Bělohradský a publicista Karel Hvízďala (který je také editorem), je možné považovat exilový sborník *Generace 35–45* (Mnichov, Arkyř 1986). Vedle převážně exilových autorů zastoupených v tomto sborníku je ovšem k této generaci třeba přičíst ještě řadu spisovatelů, publicistů a dalších intelektuálů domácích i exilových, kteří z různých důvodů nejsou mezi jeho autory, jako byl Václav Havel, Milan Uhde, Věra Linhartová, Viola Fischerová, Jan Sokol, Petr Pithart, Václav Klaus, Jan Beneš, Jaroslav Kořán, Bohumír Doležal, Jan Lopatka, Emanuel Mandler, Ivan Wernisch, Jaroslav Střítecký, Pavel Švanda, Milan Petrušek, Ilja Šrubař, Zdeněk Pinc a také někteří další z tzv. šedé zóny období československé „normalizace“, kteří se intelektuálně začali prosazovat až po „sametové revoluci“.

3 Dopis básníkovi Jiřímu Paukertovi (Kuběnovi), odeslaný 28. srpna 1958, je citován podle biografie Michaela Žantovského *Havel* (Praha, Argo 2014, s. 99). Uložen je v pražské Knihovně Václava Havla pod signaturou ID 1622.

Pod nátlakem politicko-administrativních a společenských institucí, norem a pravidel v době „budování“ socialismu (a potom i za „normalizačního“ režimu) se tak utvářel „kulturní kapitál“ Havlovy generace (odlišná očekávání od politické změny a jiné představy budoucnosti, varovné zkušenosti z předchozích let, jiné hodnoty a vzorce jednání atd.), který hrál tak důležitou roli po listopadu '89. Tato generační dimenze Havlových postojů by se neměla přehlížet.

Sympatizanty se svým úsilím ale nacházel ve všech věkových kohortách tehdejší československé společnosti vycházejících z podobných zážitků.⁴ Sporadické kritiky z těchto vrstev se týkaly spíše jen Havlovy údajně „konfrontační strategie“, jak dosvědčují třeba stanoviska evangelické církve v první polovině sedmdesátých let,⁵ alternativu však nepředstavovaly.

Zatímco uvedení Havlova dramatu *Zahradní slavnost* v Divadle Na zábradlí v polovině šedesátých let bylo co do své údajné kritiky „socialistického maloměšťáctví“ hodnoceno spíše pozitivně⁶ a pochybnosti vznikaly snad jen o formě „absurdního divadla“, záhy se Havlovy názory staly terčem kritiky jak z pozic komunistického establishmentu a jeho ortodoxních aktivistů, tak z pozic reformních komunistů. Na jedné straně stále ještě působily revoluční „třídní instinkty“, více než obezřetné k Havlově původu, rodinné historii, názorům a jeho celkové situovanosti vůbec. Vedle toho reformním komunistům v oné době připadaly Havlovy postoje a aktivity upřílišněné či nedomyšlené, údajně kompromitující jejich vlastní „obrodné snahy“, a tak vlastně narušující „celonárodní úsilí“ o reformu socialismu, případně její už dosažené výsledky. Svědčí o tom nejen celá polemika Václava Havla s Milanem Kunderou z přelomu let 1968 a 1969 o „českém údělu“ (do níž se s důležitými argumenty zapojila řada dalších, jako třeba Jaroslav Střítecký, Karel Kosík, Emanuel Mandler nebo Lubomír Nový), ale i větší či menší mezigenerační kontroverze z doby předchozí i následující.

Jak dosvědčují spory uvnitř časopisu *Tvář*, distancovaně a kriticky mohl být Havel ovšem přijímán i ve své vlastní generaci. Její postoje a odlišná životní očekávání ale nakonec přes to všechno Havel „reprezentoval“ (Frank Ankersmit) stále zřetelněji a přesvědčivěji. Jeho postavení a význam nicméně ve veřejnosti až do publikace „Dopisu Gustávu Husákovi“ z 8. dubna 1975⁷ překrývala „jména roku '68“, jako byl Ludvík Vaculík, Milan Kundera, Ivan Klíma, Pavel Kohout a další, a dokonce

4 Nemyslím si, že v případě historie Havlovy rodiny se jedná o nějakou analogii k příběhu Buddenbrockových Thomase Manna, jak se to snaží konstruovat v prvním dílu své monografie o Václavu Havlovi Daniel Kaiser (*Disident: Václav Havel 1936–1989*, Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 29–31), už jenom pro rozdíly v době a prostředí vzestupu, nehledě na revoluční změny české společnosti a české státnosti vlastně po celé 20. století.

5 *Tamtéž*, s. 87.

6 Viz např. Čtyři divadelní večery. In: *Rudé právo* (14.12.1963), s. 4. Významnost přijetí Havlovy *Zahradní slavnosti* politickou reprezentací a jeho důsledky líčí zasvěceně Daniel Kaiser (*Disident: Václav Havel 1936–1989*, s. 52–69).

7 HAVEL, Václav: Dopis Gustávu Husákovi. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 4: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989; Dálkový výslech*. Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 1999, s. 67–108.

ještě v době Charty 77 se mnohým mohli zdát věrohodnější Jan Patočka, Jiří Hájek a možná i Zdeněk Mlynář.

Během dalších let, přímo úměrně k opakovanému věznění, se Havlův „symbolický kapitál“ (Pierre Bourdieu) začal ve veřejném prostoru stále více zhodnocovat. Havel se stal centralizující osobností, byl – jak to vyjádřil Ladislav Hejdánek – „uhlíkem“, který má schopnost vázat na sebe nejrozumnější jiné, i (v tomto případě ideově) odlišné prvky, a zároveň byl zárukou. Od počátku osmdesátých let by se bez odkazu na jeho jméno jakákoli protestní akce mohla zdát druhořadou, třebaže i tehdy se mohly objevit kritické hlasy ke strategii a orientacím, jako tomu bylo třeba v „diskusi o statečnosti“ na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let (mezi Václavem Havlem a Jiřím Grušou na jedné straně a Ludvíkem Vaculíkem a Petrem Pithartem na druhé), nebo dokonce výtky vůči domnělé Havlově potřebě jednostranně názorově dominovat.

Vrcholem Havlova působení byly nesporně politické a společenské události let 1989 až 1992 a jeho role při vyjednávání se „starým režimem“, při iniciaci změn politického systému a restrukturalizaci institucí „starého státu“, při obsazení prezidentského úřadu a plnění jeho funkcí, a zejména při reformulaci zahraničně-politických orientací republiky.

To vše zakládalo novou přítomnost. Ale právě i výkony tohoto druhu se záhy staly předmětem nových výtek, nedůvěry a kritiky, ať už ze strany přežívající komunistické strany, radikálů zprava i zleva, znovu se organizujících reformních komunistů z roku 1968 (často jen opakujících své staré výhrady), a zejména od „mladočesky“ působících nacionálních liberálů z kruhů Občanské demokratické strany. Dokonce se zdá, že tehdy začíná to, co během dalších let sedimentovalo jako jistý „metodologický antihavliismus“. Hierarchizoval se kolem (často protichůdných) představ Václava Havla jako původce totalitaristického pojetí českých dějin i skrytého socialisty, jako „pravičáka“ i jako „osmašedesátníka“, jako průkopníka antikomunismu i „brzdaře“ lustrací, jako kritika liberálního uvolňování ekonomiky i jako stoupence privatizací, jako strůjce ideje občanské „nepolitické politiky“ i zákulisního politického manipulátora a podobně. To pak postupně zesilovala nespokojenost širších vrstev, které v Havlovi začaly vidět příčinu svých zklamaných očekávání.

Na tomto základě se vyhranilo několik témat kritiky Havlova politického úsilí, z nichž některá se později při různých příležitostech navracela. Dnes už asi odezněly výhrady k jeho spolupráci se „starými strukturami“ režimu (vztahy s premiérem Mariánem Čalfou, případ ministra vnitra Richarda Sachera či „porozhodná symbióza Hradu s Rudým právem“ atd.)⁸ stejně jako vůči jeho údajnému nepochopení „slovenské otázky“ a problematizaci odsunu sudetských Němců; jen v některých

8 KAISER, Daniel: *Prezident: Václav Havel 1990–2003*. Praha – Litomyšl, Paseka 2014, s. 15. Žantovský naproti tomu ukazuje Havla jako vrstevnatou a nepředsudčnou osobnost, jejíž výklad nelze vyčerpat popisem „politického chování“ ani poukazováním na jeho „duchovnost“. Havel podle něho „neměl a nikdy si nevytvořil pojem Nepřítele. Jeho desetiletí trvající kritika komunistického režimu vždy táhla k nějaké formě dialogu, v němž se ze všech sil snažil pochopit pohnutky druhé strany spíše než je demonizovat.“ (ŽANTOVSKÝ, M.: *Havel*, s. 124.) Podobně píše na jiném místě, že „zásadně se mu protivila představa kolektivní viny

kruzích přežívají výtky k počátečním Havlovým „dětinským“ symbolickým a kompenzačním aktivitám z prvních měsíců po změně (prosazování nové podoby státního znaku a názvu republiky, které údajně pomohlo probudit slovenský separatismus, požadavek návratu kulturních statků uloupených za třicetileté války a podobně). Otevřené je, zda ve světle současných diskusí o takzvaných Heideggerových *Černých sešitech*⁹ znovu neožijí kritiky Havlova údajného „heideggeriánství“, konzervativismu a protiosvěcenské kulturní kritiky, formulované například u Aviezera Tuckera.¹⁰ Stále se ale objevuje výtka antikomunismu a zjednodušujícího výkladu moderních československých dějin. Přetrvává, nebo se dokonce zesiluje odmítání „Havlovy doktríny humanitární intervence“,¹¹ jeho důrazu na politiku lidských práv (viz její nedávná kritika v projevech náměstka ministra zahraničních věcí Petra Druláka a dalších), jeho zahraničněpolitické orientace na Severoatlantickou alianci a podpory Spojených států (v kosovské krizi nebo při zásahu v Iráku) i jeho pojetí „občanské společnosti“, mylně identifikovaného s (nehistorickým) výkladem staré české „nepolitické politiky“ (Tomáš Garrigue Masaryk) jako údajně radikální a demokracii ohrožující protihry k legitimitě politických stran a jejich volebním výsledkům. Havlovo pojetí občanské společnosti je stále ještě odmítáno jako svévolné, intelektuálské či nelegitimní, případně jako něco, co přetěžuje politický diskurz „obraty morálního pobouření“ (Václav Bělohradský).

Už na začátku devadesátých let se nespokojenost se směřováním Havlova úsilí začala „na levičce“ označovat termínem „havlárna“ (Jan Tesař), v konzervativně-liberálním prostředí se pro jeho stoupence záhy prosadilo ironické a dodnes používané označení „pravdoláskaři“. V současné době se s kritikami působení Václava Havla setkáváme v „revizionistických“ pokusech střední generace historiků o diferencovanější pohled na český vývoj od šedesátých let, na „metahistorické pojetí“ událostí z let 1989 a 1990,¹² a zejména na dobu Havlova prezidentství a zjednodušující „liberálně antitotalitární“ (Michal Kopeček) vyrovnávání s minulostí. V něčem se tak přibližují mocensko-politicky založené tezi Václava Klause, posouvajícího na místo osvobozené „společnosti“ a jejích legitimizačních nároků představu legitimacy stranicko-parlamentní „moci“ (což je mimochodem protiklad, jemuž se zatím věnovala malá pozornost) a zdůrazňujícího, že Havlovy zásluhy jsou menší, než se obecně myslí. Václav Klaus zachází ovšem ještě dál, když ve svých polemikách zavedl obecněji sdílený termín „havlismus“, který údajně nikdy „nebyl schopen vytvořit politickou

komunistů; koncept kolektivní viny odmítl již při předchozí debatě o vyhnání sudetských Němců“ (*tamtéž*, s. 346).

9 HEIDEGGER, Martin: *Überlegungen*, sv. 2–6: *Schwarze Hefte 1931–1938. (Gesamtausgabe, sv. 94.)* Ed. Peter Trawny. Frankfurt/M., Vittorio Klostermann 2014.

10 TUCKER, Aviezer: *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc, Votobia 1997.

11 ŽANTOVSKÝ, M.: *Havel*, s. 452. Žantovský ji vykládá jako pokus o alternativu k politikám 20. století, které svým pasivním, omlouvavým a nakonec nezodpovědným přístupem ke „zlu“ přispěly k jeho opakovanému prosazení.

12 SUK, Jiří: *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2013, s. 13.

programovou alternativu. Chtěl kázat, poučovat, nechat se oslavovat. Byl schopen bourat, nikoliv tvořit...¹³ Je to prý pouhé permanentní „životní disidentství a ... narušování existujících struktur v každém období“.¹⁴

Stanoviska podobná Klausovi dále rozvíjí a usiluje ideologicko-kriticky systematizovat Václav Bělohradský, nepochybně nejvýraznější veřejný intelektuál posledních let. Ten nediferencuje mezi Havlovou „nepolitickou politikou“ (a její původní Masarykovou formulací nebo i jejími pozdějšími, značně elitářskými kulturněkritickými reformulacemi u Thomase Manna či Györgye Konrada), „subpolitikou“ (Ulrich Beck) lokálních koalic a zájmových sdružení, „apolitikou“ české hospody a praktickou „antipolitikou“ hnutí ANO Andreje Babiše nebo Úsvitu Tomia Okamury. „Havlismus“ Bělohradský denuncuje jako vytváření nerealisticky „dichotomického vidění světa“, které se „namísto politické opozice formuje jako opozice vůči politice“. (Důvodům Havlova častého „světonázorového“ kolísání mezi „konfliktualistickými“ a „konsenzualistickými“ požadavky na společnost a politiku se však nevěnuje.) Jde podle něho o nový sociálně-politický fenomén, který lze ukazovat s ohledem na jeho čtyři údajné omyly. Zprvė a pėredevsím to má být naivní „hledání strany, která by napravila společnost“, což podle Bělohradského vede „k přetěžování politiky. Politická opozice se proměňuje v opozici vůči politice“ a politika sama v „antipolitický morální kyč.“ K tomu patří (zadruhé) zdůrazňování „lidských práv“ jako prostředku k „překrývání proamerického aktivismu“. Na rozdíl od Charty 77 „havlismus“ údajně není „solidární s oběťmi americké zahraniční politiky“. (Oběti ruské politiky v Čečně, na Ukrajině a dnes v Sýrii ovšem Bělohradský nezmiňuje.) Proto údajně jedinou možností je navazování na původní chartistickou kritiku kapitalismu a politického imperialismu. Zatřetí se prý „havlismus“ vyznačuje „demonizací Václava Klause (dnes Miloše Zemana)“ a českého vývoje devadesátých let, která zatemňuje reálnou situaci země. To vše omezuje možnosti politiky a (začtvrté) proměňuje „politické kritiky *statu quo* v morální apolitický disent“.¹⁵

* * *

Pro úvahy nad dnešním vnímáním Havlova politického a myšlenkového dědictví a pro hodnocení jeho postavení a vlivu ve veřejném prostoru uplynulých let jsou samozřejmě zajímavé (a příznačné) také větší a systematičtější pokusy o diferencující biografii. I když obrazy Havla, které nabízejí, nejsou ve výběru hledisek ani v hodnoceních jednoznačné, opírají se o rozsáhlý materiál a usilují o shrnující pohled na Havlovo působení. V delším časovém záběru rekonstruují původ, kontinuity a diskontinuity Havlových postojů i jednání, hodnotí jeho úspěchy i neúspěchy, a to na širší a přece jen méně ideologické fólii jejich skutečných možností a limit.

13 Rozhovor s Václavem Klausem o jeho nové knize. In: *Mladá fronta Dnes* (1.11.2009), s. 6.

14 Tak se vyjádřil Václav Klaus v interview „Politika se vyprazdňuje, ustupuje ‘havlismu’“ pro deník *Mladá fronta Dnes* (16.11.2009), s. 6.

15 Srv. BĚLOHRADSKÝ, Václav: Od Havla k havlismu a zpět. In: *Právo* (8.11.2014), s. 7. Dostupné také online z: <http://mediaresearch.newtonmedia.cz.ezproxy.is.cuni.cz>.

Mám na mysli druhé vydání *Václava Havla* z roku 1991, opatřené podtitulem *Jediný autorizovaný životopis*, z pera spisovatelky, disidentky a pozdější vedoucí odboru stížností a milostí na Pražském hradě Edy Kriseové.¹⁶ Dále je to *Václav Havel* literárního historika Martina C. Putny, s podtitulem *Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, vydaný v době Putnova ředitelování v Knihovně Václava Havla.¹⁷ Ve dvou svazcích vyšel *Disident: Václav Havel 1936–1989* a *Prezident: Václav Havel 1990–2003* novináře Daniela Kaisera.¹⁸ Mezi nimi přišla *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989* historika Jiřího Suka.¹⁹ Zatím poslední publikací z této řady je *Havel* překladatele, bývalého politika a diplomata Michaela Žantovského.²⁰

Asi už zde lze předeslat, že přednosti každé z těchto knih mohou být v určitých kontextech ukazovány jako jejich nedostatky, a to solitérně nebo i navzájem – nehledě na to, že texty často svědčí o stanoviscích a názorech jejich autorů jen o něco méně zřetelně než o stanoviscích a názorech samotného Václava Havla.²¹

16 Praha, Práh 2014, 339 stran + 72 strany obrazové přílohy, ISBN 978-80-7252-538-6.

17 Praha, Knihovna Václava Havla 2011, 383 strany, ISBN 978-80-87490-08-2.

18 Praha – Litomyšl, Paseka 2009 a 2014, 276 a 319 stran, ISBN 978-80-7432-012-5 a ISBN 978-80-7432-518-2.

19 Praha – Litomyšl, Paseka 2013, 447 stran, ISBN 978-80-7432-302-7.

20 Praha, Argo 2014, 564 strany + 48 stran obrazové přílohy, ISBN 978-80-257-1213-9.

21 Z rozsahových důvodů jsem v následujících výkladech odhlížel od větších, často pronikavých případových studií, které tyto biografie takřkajíc doprovázely, jako je např. důležitá studie Jiřího Suka *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990* (Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2014), dále od zajímavých a inspirativních edic starších monotematických statí, jako např. *Havel je uhlík: Filosof a politická odpovědnost* Ladislava Hejdánka (Praha, Knihovna Václava Havla 2009), resp. od sborníku starších, spíše literárněvědných statí *Čtení o Václavu Havlovi: Autor ve světle literární kritiky* různých autorů v edici Michaela Špirity (Praha, Institut pro studium literatury 2013). Na některé méně známé a přehlížené souvislosti a skutečnosti z dob Havlova „českého prezidentství“ upozorňuje anekdoticky v knize vzpomínek *Deset let s Václavem Havlem* jeho bývalý mluvčí Ladislav Špaček (Praha, Mladá fronta 2014). Pro lidský i intelektuální obraz Václava Havla v posledních letech „normalizace“ zůstaly u všech biografů zcela nevyužitý zajímavé a neformální *Vyhrabávačky: Deníkové zápisky a rozhovory z let 1988 a 1989* Ireny Gerové (Praha – Litomyšl, Paseka 2009). Stranou této recenzní statě zůstal rovněž *Václav Havel: Politická tragédie v šesti dějstvích* anglického politologa Johna Keana (Praha, Volvox Globator 1999), protože diskuse, již vyvolal, zasáhla české prostředí poměrně málo, nepochybně také pro řadu věcných chyb a nepřesností (nehledě na autorovu předsudečnou snahu ukazovat, že Havlovi šlo o moc kvůli moci samé). Keanova otázka, do jaké míry je Havlovo myšlení funkcí jeho „pokusu uniknout logice kapitalismu“ (viz ŽIŽEK, Slavoj: Attempts to Escape the Logic of Capitalism. In: *London Review of Books*, roč. 21, č. 21 (28.10.1999), s. 3–6), by si ovšem zasloužila hlubší diskusi, než na jakou je zde místo. Poněkud *à la thèse* působí knížka kanadského politického filozofa Avieзера Tuckera *Fenomenologie a politika* (viz pozn. 10). Velice kriticky píše o Havlovi publicista Emanuel Mandler v knize *Oba moji prezidenti: Václav Havel a Václav Klaus* (Praha, Libri 2004), zde se ale jedná spíše o osobní, ještě ve sporech 60. let založenou polemiku.

Intelektuální romance Edy Kriseové

Eda Kriseová drží své vyprávění co nejblíže událostem, příliš nezobecňuje, jen se snaží vysvětlovat Havlovu tvorbu a životní postoje na pozadí prvních změn společnosti po roce 1990, kdy přežívaly staré předsudky a vytvářely se nové, aby mohla svého Václava Havla ukazovat jako dobrého přítele a vůdčí osobnost disentu, ale především jako kladného hrdinu předchozí doby a vzor pro přítomnost. Havlův život líčí jako koherentní a orientovaný celek a oproti Putnovi či Kaiserovi, více zdůrazňujícím významové souvislosti, konstituuje Havlův „biografický čas“ (Theodor Winkelbauer) jako pouze „lineární čas“ individuálního života.

Havlovo charisma, které Kriseová silně vnímá spolu se všemi, kdo věřili, že Havel změní jejich život i celou společnost přerodem jejich mravních principů, je zde nevy-sloveně postaveno do protikladu vůči těm, kdo tehdy věřili v charisma Klausovo (což do značné míry platí například o Danielu Kaiserovi) a v zázraky jeho ekonomické transformace, která je záhy přivede k blahobytu srovnatelnému se Západem, aniž bude sahat do jejich svědomí, a především do jejich hierarchie hodnot.

Eda Kriseová příslušnost k disentu a tomu odpovídající sympatie nezakrývá. Svou optiku při čtení povahy Havlových hodnot a orientací rozšiřuje směrem k jejich „ideovému“, v době prvního vydání knihy většinou méně známému podkladu, jež ale považuje beze všeho za výlučný, nespochybnitelný a univerzální. Snadno přitom podléhá emocím, volí silná slova i klišovitě obraty, které až příliš často opakuje (Havlova „hloubka“ při všech příležitostech: v poznání, v přesvědčeních i vztazích; „pýcha moci“ a „obludnost režimu“, „absolutní horizont“, „netečná veřejnost“, „strukturáci“ a podobně).

Ze všech Havlových biografů Kriseová klade největší důraz na Havlovo lidsky „harmonické“ utváření a zázemí: na pozitivní vliv matky a role manželky Olgy a bratra Ivana, na širší okruh přátel a – což se jí zdá nejdůležitější – na rodinné tradice a jejich zakořenění v životě „národní buržoazie“, jejíž výkonnost a hodnoty (jako pracovitost, podnikavost a vůle něco tvořit, smysl pro čest a právo, pořádkumilovnost, vytrvalost, důslednost, tolerance a „gentlemanství“ atd.)²² se snaží rehabilitovat proti těm, kteří v Havlovi viděli jen „po navrácení Lucerny“ prahnoucího potomka kapitalistů. Vyzvedá Havlovu skromnost a zdrženlivost, jeho schopnost vhledu a sklon k sebezpytu, ale jeho sebeironii a smysl pro humor, případně i to, že to byl také „tajný strašpytel“, což připomenul Michael Žantovský (*Havel*, s. 14), Kriseová nevnímá.

„Normalizační“ realita, její formy, tlak na život a také její proměny Kriseové zůstávají uzavřeny v disidentském vidění situace a v distanci od každodennosti doby a nedisidentských způsobů „přežívání“. Opakovaně se klade otázka, zda a jak se z nich Havel poučoval, co z nich kritizoval (a s jakými argumenty), jaké závěry z nich vyvozoval a do jaké míry byly v této souvislosti jeho reakce „otevřenější“, nebo naopak „předsudečnější“, než byla věrnost vlastnímu obrazu světa.

22 Srv. k tomu podrobněji např. OSSOWSKA, Maria: *Měšťanská morálka*. Praha, Academia 2012.

Pokud si Kriseová všímá ideových a intelektuálních zdrojů, vlastně je jen vypočítává: zejména důležitou a nepopiratelnou roli sociologa a filozofa Josefa Ludvíka Fischera (jehož kulturněkritický levicový liberalismus by asi zasloužil podrobnější výklad jak s ohledem na Havlovy juvenilie, tak na jeho postoje v šedesátých letech, a také pro jeho chápání ekonomiky i „socialismu“),²³ a rovněž knihu *Sedm listů Melinovi* (1948) brněnského filozofického solitéra Josefa Šafaříka (a jeho následné texty), hlavně pokud jde o Havlův vztah k moderní vědě a technice, ke konzumentství a neautentickému životu. Jejich vliv ale asi nelze ukázat jen několika nekomentovanými, byť působivě vybranými citáty. Šafařík, který napsal zajímavý doslov k Havlově hře *Vyrozumění*,²⁴ byl již v Havlově mládí jeho „filozofickou biblí“.²⁵ Spolu s dalšími z brněnského křídla „šestatřicátníků“ (Pavel Kosatík)

Havel udržoval se Šafaříkem kontakty i za „normalizace“, jakkoli se na jejím začátku rozešli v názorech na povinnost politické angažovanosti intelektuála. Kriseová si uvědomuje i nepopiratelný vliv Jana Patočky, zejména v souvislosti s Chartou 77, ale k jeho pozdním filozofickým pojmům jako „strach“, „úživa“, „otřesení“ a „solidarita otřesených“, respektive k protikladu „duchovního člověka“ a „intelektuála“, který byl pro sebepochopení disentu v mnohém ohledu konstitutivní, se nedostává.

Eda Kriseová napsala disidentskou romanci, jejíž hrdina vzdor odporu, překážkám, dočasným porážkám, nejrůznějším pokušením a možná i oklikám nakonec „nalezne svatý grál“, jehož povahu a tvar sice zpočátku jen tuší, ale o jehož významu nepochybuje. Asi zde ale platí, co kdysi této formě historického vyprávění vytýkal kanadský literární teoretik Northrop Frye, že totiž „šťastné konce nepůsobí jako pravdivé, ale jako žádoucí, a lze jich dosáhnout jen manipulací“.²⁶

Takovéto vylíčení Havlova života šlo nicméně vstříc dobovému optimismu převážné části veřejnosti na počátku devadesátých let. Svůj účel – urychleně přiblížit Havlovu osobnost a jeho myšlení s ohledem na potřeby doby – kniha nepochybně splnila, vzdor věcným i nevěcným výtkám a spíše odmítavým kritikám. Ve svém druhém vydání po letech působí ovšem příliš osobně a povrchně.

23 To se týká i pokusu Daniela Kaisera v prvním dílu jeho biografie (s. 38 a 63 n.).

24 Praha, Dilia 1968.

25 HAVEL, Václav: *Dálkový výslech*. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 4, s. 14.

26 FRYE, Northrop: *Anatomie kritiky*. Brno, Host 2003, s. 14.

Sebepotvrzování duchovnosti Martina Putny

Také **Martin C. Putna** ve svém *Duchovním portrétu* Václava Havla v rámu *české kultury 20. století* specifiku Havlovy osobnosti – podobně jako Eda Kriseová – hledá v jeho měšťanském původu, ještě silněji ale v tradici zájmu děda a otce o esoterické vědění a o „duchovní“ aktivity vůbec, jež oběma reprezentovala „ekologicko-feministicko-okultní mystička“ (?) Anna Pammrová (s. 24, 52 ad.), známá také z okruhu básníka Otokara Březiny. Podobné sklony Putna shledává více či méně přítomné i ve většině Havlových životních projevů.²⁷ Jde jistě o jeden z důležitých motivů pro porozumění antinomiím Havlova intelektuálního naturelu, který se projevoval přinejmenším nepredsudečností jeho postojů k této sféře; zůstává ovšem otázkou, do jaké míry je použitelný jako organizující „sémantické gesto“ (Jan Mukařovský) při výkladu Havlova celkového myšlenkového ustrojení, nehledě na proměnlivou intenzitu jeho „duchovnosti“ (nebo dokonce „náboženskosti“) a jejich posuny v čase. Havel určitě nebyl (konzervativním) strážcem duchovních hodnot, jak si ho představoval třeba Julien Benda, jehož *Zrada vzdělců*²⁸ byla tajným tipem mnoha domácích kritiků civilizace i komunistického režimu. Mimochodem: vlastnictví Bendovy knihy bylo v padesátých letech trestným činem.

Je zajímavé, že se Putna nepokusil využít a otestovat postupy výkladu života jako „duchovního příběhu“ v intencích samotného Havla, jak se o to pokoušel ve studii o Josefu Čapkovi.²⁹ Takové vzájemné vztahování kvality umělecké tvorby, asymetrie veřejného a soukromého, včetně zvláštní neproniknutelnosti k jádru, by mohlo vycházet velice silně vstříc vlastnímu Putnovu pojetí „duchovního portréту“. Je asi také škoda, že se Putna nepokusil rekonstruovat alespoň základy způsobu, jakým Havel přebíral a propojoval takzvané duchovní motivy. Putna například opakovaně připomíná Martina Heideggera a cituje nadpis jeho interview pro časopis *Der Spiegel* „Už jenom nějaký Bůh nás může zachránit“, ve své době v disentu živě diskutovaného a v samizdatu komentovaného Janem Patočkou, ale vyhýbá se úvaze, co tím Havel vlastně rozuměl a do jaké míry se nechal (nebo nenechal) inspirovat Heideggerovou základní tezí.

Jádrem Putnových výkladů se mohou zdát otázky, které v devadesátých letech zajímaly mnoho lidí, totiž zda Havel věří, anebo ne, a případně také v co. Na více místech, nejsystematičtěji ve výkladech *Dopisů Olze* (zejména s. 214–221), se Putna pokusil ukázat nejednoznačnosti Havlova chápání náboženství, i když ne všem bude dostatečně transparentní jeho odlišení dvou tradic: „na jedné straně křesťanství

27 Na podobný výklad se Putna pečlivě připravoval, jak dokládají jeho časopisecké statě a dva Sešity Knihovny Václava Havla (č. 3 a 4): *Knihy života: Záznamy a komentáře spiritistických seancí děda Václava Havla v Putnově výběru* (Praha, Knihovna Václava Havla 2011), a zejména studie *Spiritualita Václava Havla: České a americké kontexty* (Praha, Knihovna Václava Havla 1999), v níž Putna Havlovo myšlení spojuje s náboženskými inspiracemi T. G. Masaryka.

28 Praha, Mánes 1930.

29 HAVEL, Václav: Josef Čapek. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 3: *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 1999, s. 542 n.

v katolické podobě“ a na druhé tradice „osvícensko-deisticko-zednářské a masarykovsko-unitářské“ (s. 217), již Havel údajně reprezentoval. Rozlišení je to nepochybně principiální, ale vlastně akademické, vypuštěním protestantského elementu (Ladislav Hejránek, Erazim Kohák a další) zjednodušující a ve svých intencích abstraktní, dokud by se neukázalo, jak konkrétně působilo ve veřejném prostoru, nebo alespoň v Havlově tvorbě. Dokonce i pokus, který by směřoval o několik úrovní níž, totiž vykládat Václava Havla jako člověka s *duchovně-náboženskými sklony*, byť kolísajícího, a připomínat přitom Tomáše Garrigua Masaryka, by neměl přehlédnout, že třeba pro Masarykovo bezprostřední spojování náboženství s morálkou a morálky s politikou, respektive náboženství s politikou (náboženský „smysl českých dějin“), nebylo zavedení zvláštní kategorie „ducha“ vůbec zapotřebí. Nehledě na to, že přistoupit na Masarykovu životní dráhu jako na „model životní dráhy Václava Havla“ (s. 52) je vůbec krátké spojení.

Putna čte mnoho dochovaných Havlových sdělení doslova, většinou nevnímá jejich vzájemné posuny a také Havlův *understatement*, což může zkreslovat skutečnou podobu a explicitnost údajné „duchovnosti“, případně i „náboženskosti“, a jejich tematizace. Řada aspektů Havlova rozhodování, jednání i myšlení by tak byla čitelnější a bezprostředněji vysvětlitelná z celku jeho osobnosti (jak o to usiluje Žantovský) než z enumerace jednotlivých vlivů a koincidence událostí.

Václav Havel si jistě dobře uvědomoval, že náboženství, teologie i náboženská psychologie na jedné straně a *new age*, *hippies* nebo i esoterismus na druhé jsou – podobně jako rocková hudba – sociálními, civilizačními a kulturotvornými fenomény moderní doby a možnými způsoby alternativní existence, nositeli zvláštní imaginace a sférou osobní autenticity v době obecného zmasovění, konzumu a manipulace. Ale tolerance, vnímavost nebo i inspirované sdílení některých motivů, včetně nároků na osobní disciplinaci (jak by doložila například Havlova radost z dodržování náboženských postů ve vězení nebo úspěchy v józe), zůstávaly do značné míry soukromé a asi by vyžadovaly psychologičtější horizont interpretace. Třeba Putnou zdůrazňovaný fakt, že Havlovy porady a vyjednávání mnohdy připomínaly „zednářský styl“ (?) aktivit jeho otce (s. 61), na tom nic nemění.

Problém je asi v samotné neurčitosti a mnohoznačnosti Putnou zavedeného pojmu „duch“ (respektive „duchovní“ a „duchovnost“, případně ekvivalentů „spirituální“ a „spiritualita“). Zřejmě by stálo za to odlišit je od dalších možných konceptů; třeba od toho, čemu se běžně říká „morální idealismus“, kulturní a názorové „zakotvení“ a podobně. „Duchovnost“ totiž u Putny tak trochu připomíná onu Hegelovu „noc, ve které jsou všechny krávy černé“.

Řada Putnových postřehů proto působí spíše jako ornament než jako argument, nehledě na nebezpečí, že se tak stírají rozdíly a důležité odlišnosti, třeba vůči snahám a filozofickým hrám „katolické“ skupiny Kampademie“ (s. 222) (Pavel Bratinka, Ivan M. Havel, Daniel Kroupa, Martin Palouš, Zdeněk Neubauer a další). Působení jejich myšlenek na Havla, jak je lze doložit v *Dopisech od Olgy*,³⁰ mělo

30 HAVEL, Ivan M. a kol.: *Dopisy od Olgy*. Ed. Jan M. Heller a Martin C. Putna. Praha, Knihovna Václava Havla 2010.

možná i jiné nebo diferencovanější motivace. Více než nějaká „náboženská“ zde mohla působit skrytá kritika instrumentalizovaného rozumu moderní vědy a techniky (jak ji zdůrazňovali Josef Šafařík a Jan Patočka) a také moderních technologií politiky – nehledě na to, že motivy transcendence mohou mít ve vězeňském prostředí posunutý význam.

Jistě je možné se u Havla shledat s jistou soukromou ochotou pohrávat si s některými – ať už skutečnými, nebo zdánlivými – možnostmi, které se zde nabízejí,³¹ ale „duchovnost“ byla Havlovi v první řadě dimenzí lidskosti, nechceme-li přímo říci humanity, a to současně znamenalo: dimenzí svobody, autenticity, vlastní paměti, nezávislosti a imaginace. Úvahy o možnosti nadindividuálního řádu byly spíše hledáním předpokladů reflexe a její platnosti, potřebou zvláštního odůvodnění (respektive smyslu)

existence, a proto distancí od pouze pragmatického, čistě materiálního a kauzálního, jen „reálpolitického“, technologického a účelového, případně omezeně konzumního přístupu ke světu. V této intenci je asi třeba rozumět Havlovu obratu „duchovní stát“ z *Letního přemítání*,³² jak jej zmiňuje Putna (s. 14).³³ Ten mu měl být něčím více než jen delegací potřeby „sebezachování“ individuů (Thomas Hobbes), sférou *comerce* (Adam Ferguson), suverénem ve vyhlašování výjimečného stavu (Carl Schmitt) nebo než jen subjektem „reálpoliticky“ udržovaného blahobytu na úkor lidských práv, tj. obecněji pojaté svobody než jen svobody trhu.

Havel si nepochybně uvědomoval, že každý politický systém má potřebu působivé legitimizace vlastního panství a moci, která existenci faktických poměrů proměňuje (i když třeba ne pro všechny) v uspořádaný kosmos získaných práv, sdíleného smyslu a prostoru svobody.³⁴ Spíše se zde tedy jednalo o shora zmíněný filozofický problém „odůvodnění“ (*Begründung*), o potřebu přesáhnout každodennost

31 To se dá ukazovat na Havlově nezaopatřené nebo i vstřícném vztahu k lidem, kteří se do těchto sfér snažili – pro jiné možná i komicky – pronikat (Eda Kriseová, Richard Sacher), nebo ji dokonce reprezentovali (dalajláma, papež Jan Pavel II).

32 HAVEL, Václav: *Letní přemítání*. Praha, Odeon 1991.

33 Putnova výtku vůči Havlově „nechuti k oborově či ‘ideologicky’ přesnější definici“ státu (s. 14) je zvláštní, protože Putna sám nedefinuje vůbec nic. Nehledě na to, že v tomto případě nebere zřetel na permanentní napětí mezi pojmem (respektive ideálem) a skutečností, ve kterém se všechny definice s ohledem na vývoj reality a na proměny politických konstelací nakonec stávají nepotřebnými.

34 Jak to kdysi vyjádřil Max Weber (*Wirtschaft und Gesellschaft*, sv. 2. Tübingen, Siebeck – Mohr 1968 (6. vydání), s. 648).

a samozřejmost existence, případně o směr smysluplné změny poměrů – totiž o fakt, že věci nelze odůvodňovat jen tím, že jsou: existence nikdy netranscenduje sebe samu, jak dobře věděli někteří Havlovi oblíbení existencialisté.

Důležitější než hledání odpovědí na otázky po povaze Havlovy „duchovnosti“ je asi Putnovy původní pochopení Havlova významotvorného výkladu undergroundu (onoho „přízraku svobody“, jak to později nazval Jiří Suk – s. 37) jako něčeho, co nelze přehlížet s argumenty perifernosti, nevážnosti a marginálnosti, nebo dokonce kulturní destruktivnosti, a co – svým důrazem na identitu, autenticitu a individuální svobodu, na distanci od stávajícího, na hledání alternativ a trvání na vlastních principech, a asi také na specifickém skupinovém humoru – utvářelo Havlův obecnější vztah ke skutečnosti. V tom všem se underground hluboce stýkal s Havlovou divadelností.³⁵

Patos a odpovědnost Havla-politika Putna dovoluje nahlédnout v souvislosti s jeho osobními sklony, se smyslem pro nevážnosti života, pro jeho bizarnosti, s citem pro absurdnost situací a pro nejednoznačnou nehotovost stávajícího. Pro dnešní dobu je důležitý Putnův poněkud nadneseně nadepsaný pokus „Hon na Havla a Fórum 2000: štvancem médií a hostitelem myslitelů“, poukazující na obecnější Havlovy intelektuální, respektive „duchovní“ iniciativy i na neporozumění Havlových kritiků těmto aktivitám.

„Zarámování“ Václava Havla jeho „duchovností“ je u Putny důsledné, zvláštním způsobem umožňuje propojovat Havlův původ a kolektivní budoucnost, rodinné tradice a národní kulturu, čistě osobní obzory a individuální usilování s vlivem na velkou část společnosti, nicméně přesto působí v jistém smyslu neúplně. Třeba otázka, dokdy byl Havel ještě „duchovní osobností“ a odkdy už ne, již si klade Daniel Kaiser (*Prezident*, s. 267) – nebo naopak, odkdy se jí stal – a jak se tento aspekt rozvíjel setkáním s papežem či dalajlámou (Žantovského *Havel*, s. 402–404), se zdá v Putnově substancializaci rodinného východiska vlastně nezodpověditelná.

35 Underground i groteska (z italského *grotta* – jeskyně, podzemní prostor, podzemí) mají podobný původ v tom, co sice existuje, ale nemá a nemůže být oficiálně akceptováno, co je znevažováno, potlačováno a vyháněno. Groteska přitakává autenticitě sdílené vyvrženosti, autenticitě, která existuje vlastně jen v „subsociálních“, resp. „podzemních“ oblastech (underground, alternativní hnutí, nová religiozita, „paralelní polis“ ap.); poukazuje na křehkost „nadzemního“ řádu, na nevážnost vážnosti, na samolibost ideologií, na účelovost pravidel i umělost takzvané reality, a většinou – když odhaluje pokrytectví životních a kulturních jistot i absurdní logiku situací, ve které věci ztrácejí smysl a vše poklesá do konzumu – provokuje. Absurdita, ironie a satira jako základní tropy grotesky jsou nejen nosným hlediskem moderní literatury, ale i důležitou součástí prožitku moderních dějin vůbec (jak by se dalo ukazovat třeba na pracích Benedetta Croceho, Jacoba Burckhardta, Johana Huizingy a dalších) a jejich totalitářství zvláště. V kultuře naší doby se absurdita stala jedním z nejobecnějších vyjádření povahy světa (Franz Kafka, Albert Camus, Samuel Becket, Eugène Ionesco, u nás Jaroslav Hašek, Ladislav Klíma a další) a stále častěji může být vnímána jako „realistický“ popis 60. a následujících let. V tomto smyslu „realistické“ jsou vlastně všechny Havlovy hry.

Jeho kniha je nicméně čtivá, prozrazuje autorovu radost z psaní, zabírá neznámý materiál a ve většině detailů je zajímavá. Souvislosti buduje velkoryse, někdy proto působí svévolně.³⁶

Daniel Kaiser: Utopie a omyly v životě disidenta a prezidenta

Dva díly biografie **Daniela Kaisera** jsou dohromady ve srovnání s ostatními texty o Havlovi nejrozsáhlejší, co do zpracování ale nejméně jednoznačné. Úsilí o objektivní úplnost a nadhled, snaha nepominout nic důležitého a zajímavého v kombinaci s nevysloveným vlastním politickým přesvědčením vtiskují Kaiserovu líčení Havlova života přesto poněkud jednodimenzionální povahu i tam, kde autor poukazuje na rozpory a nedůslednosti Havlových postojů nebo na tlaky zvnějšku.

Kaiser v přílišném soustředění na Havlovu osobu a jeho politickou biografii, na politické hry o prestiž a moc přehlíží nejen její důležité generační a skupinové aspekty, ale i mezinárodní kontexty rozhodování. Nevšímá si strukturních analogií s problémy ostatních postkomunistických zemí ani vznikajících objektivních politických a ekonomických tlaků, nejednoznačností rozhodnutí, nebo dokonce i promarněných příležitostí. Perspektiva jeho vyprávění o Havlovi je ukotvena převážně v českých událostech a českých bojích. Vznikala asi spontánně, ale působí provinciálním a „novinářsky“ zjednodušujícím dojmem, zejména tam, kde se ve vyústění událostí prolínalo více motivů jednání, nebo dokonce nastávala jejich heterogonie.³⁷

U Kaisera chybí například nejen výklad Havlových vztahů k československému exilu, k lidem jako Vilém Prečan, František Janouch, Pavel Tigrid, Alfréd Radok a další, ale třeba také k německému prezidentovi Richardu von Weizsäckerovi (k jeho dlouholeté kritice systému „sebestředné“ stranické demokracie,³⁸ kterou Havel nepochybně znal), případně fakta o důležitém působení americké ministryně zahraničí Madeleine Albrightové. Asi nejdále se tímto směrem vydal Michael Žantovský.

Pierre Bourdieu se ve svých úvahách o způsobech a možnostech biografie snažil ukazovat, že „aktér“ je vždycky jen „vztahové určení“, a v tomto smyslu závislý na „uznání“ ostatních aktérů. (Každá „substancionalizace“ jeho postojů je proto vždy a předem sporná.) Jako „subjekt“ se konstituuje převážně jednak diskontinuálním zaujímáním pozic v nehomogenním politickém, sociálním, symbolickém, náboženském, kulturním a jiném „poli“ nejrůznějších konkurencí osob a idejí, jednak svým situováním do různých „jazykových her“, v nichž je aktivní, jejichž pravidla

36 Určité momenty, které se dají vyložit v Putnově smyslu jako „duchovní“, autor v knize kupodivu přehlíží: třeba témata pravidelných „brainstormingových“ setkání širšího okruhu intelektuálů v lánské vile Amalia, kde se otvíraly nejrůznější otázky (nejen pro vysílání *Hovorů z Lán*), ale i dosud málo identifikované problémy doby, a někdy zde dokonce uzrávaly motivy velkých zahraničních projevů.

37 Jde o staré sociálněpsychologické zjištění, že podobné následky mohou vyrůstat z nesterjných příčin a že podobné příčiny mohou vést k nesterjným následkům.

38 Viz k tomu např. některé von Weizsäckerovy úvahy v jeho knize *Čtvero zastavení: Vzpomínky politika* (Praha, Prostor 2000).

usiluje přetvářet, případně jimž podléhá a v nichž může být i zneužíván. Biografie, nemá-li zůstat jen popisem, je z tohoto hlediska vždy utvářena napětím mezi „habitem“ osobnosti a povahou konkrétního „pole“ (jakožto souboru objektivních vztahů a tlaků), v němž se daná osobnost usiluje prosadit ve spolupráci i konfliktech se všemi ostatními aktéry, kteří se v daném „poli“ také angažují a kteří jsou postaveni před tíž soubor možností.³⁹

Daniel Kaiser naproti tomu většinou jen zachycuje a mechanicky seřazuje. Vypráví následnost událostí, z koincidenčí dělá kauzalitu, případně konstruuje (někdy falešné) kontinuity, nevšímá si skupinových přesvědčení ani ideologických nebo objektivních politických tlaků; obecné problémy vykládá jako jen osobní stanoviska, a hlavně nevnímá alternativní možnosti rozhodování, ať už pozitivní, nebo negativní. Jeho agregaci faktů chybí ochota zajímat se, na co to nebo ono zjištění poukazuje, případně co naznačuje, jaké další motivy do něj vstupovaly, jaké byly jeho přesahy a kontexty, případně i důsledky. Prohlášení ve veřejném prostoru, komentování událostí i kontroverze mezi Havlem a jeho oponenty jsou v Kaiserových biografiích vykládány konfrontačně; představa, že by se v některých případech mohlo třeba mířit do vlastních řad, že šlo také, nebo dokonce především o vnitrostranický mocenský boj a „sbírání bodů“ pro vlastní pozici, mu uniká anebo ho nezajímá (například za zveřejňováním kritických stanovisek členů ODS během diskusí o Havlově prezidentské kandidatuře po rozdělení Československa nemusela být v první řadě pouze snaha umenšovat Havlovy naděje, případně, jak Kaiser říká, Havla „potrápit“ (*Prezident*, s. 135), ale především upozornit na sebe samé a prosadit se ve vnitrostranické soutěži. (Něco podobného platí i o opakujících se účelových kritikách Havlovy „nepolitické politiky“, přestože Havel tento pojem po listopadu 1989 prakticky nepoužíval.)

Čtenář si uvědomuje, že vše, co Kaiser vypráví o Havlově „předsametovém“ životě, k němu sice patřilo, nemůže si být ale jistý, zda je to všechno podstatné, případně zda nebylo něco důležitého přehlédnuto. Na jedné straně Kaiser asi jako vůbec první upozorňuje, jak blízko svému zániku byla Charta 77 v době Havlova uvěznění (*Disident*, s. 176–180), žádné závěry pro celkovou situaci disentu z toho ale nevyvozuje. Na druhé straně třeba podcenil události a Havlovy aktivity mezi sovětskou okupací a „Dopisem Gustávu Husákovi“, v nichž asi postupně krystalizovala řada Havlových pozdějších postojů, což si autor zjednodušuje obratem o „černé díře první poloviny 70. let“, případně Havlovou „krizí středního věku“ (*Disident*, s. 75), jíž údajně odpovídala i „krize autorská“ (s. 88). Kaiser zde přehlédl Havlův „Dopis Alexandru Dubčekovi“ z 9. srpna 1969,⁴⁰ jen zmiňuje jeho podíl na petici „Deset bodů“, nevšímá si ale ani jeho vlastní tvorby, například her *Horský hotel* nebo *Spiklenci*, a zejména *Žebrácké opery* a jejího přelomového „nepoliticky politického“ působení v době silící

39 Viz k tomu např. roztroušené úvahy v publikacích: BOURDIEU, Pierre: *Das politische Feld: Kritik der politischen Vernunft*. Konstanz, Universitätsverlag Konstanz 2001; TÝŽ: *Schriften zur Politik und Kultur*, sv. 1: *Die verborgene Mechanismen der Macht*. Hamburg, VSA 1992; TÝŽ: *Sociologické hledání sebe sama*. Brno, Doplněk 2004, s. 31 nn.

40 HAVEL, Václav: Dopis Alexandru Dubčekovi. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 3, s. 911–929.

únavy a „normalizačních“ rezignací, kdy se „každý musel spolehnout sám na sebe“, jak to formuloval Žantovský (*Havel*, s. 127). Důležitá polemika s Milanem Kunderou o jeho stati „Český úděl“ z přelomu let 1968 a 1969 byla asi méně „debatou o smyslu disidentství“ (*Disident*, s. 79) a více diskusí o vztahu dějin a politiky, o povaze socialismu a o mezích jeho reformovatelnosti.

Prvoplánové soustředění na politiku se ukazuje také například v Kaiserově nepochopení uměleckého významu a celé dramaturgicko-estetické koncepce Divadla Na zábradlí v šedesátých letech.⁴¹ Proto třeba o Janu Grossmanovi, jehož pronikavé literárněvědní a širší kulturněkritické analýzy Václav Havel nepochybně znal z poválečných melantrišských *Listů* (tento *Čtvrtletník pro umění a filosofii*, vycházející v letech 1946 až 1948 a v padesátých i šedesátých letech hojně čtený, byl celou dobu jedním ze zdrojů domácího i konkrétně Havlova zájmu o existencialismus) i z pozdějšího *Května* (který nebyl, jak Kaiser tvrdí, jen „časopisem mládeže“ – *Disident*, s. 42), padne jen zmínka, i když jeho role v Havlově estetice, ve vztahu k české literatuře, v dramaturgii jeho her i v tak často zdůrazňovaném smyslu pro „dramatičnost života a politiky“ byla přinejmenším stejně velká jako Kaiserem zajímavě vyličená role Jiřího Koláře při utváření Havlova disidentství (*Disident*, s. 37). Jistě by bylo zajímavé uvažovat třeba o tom, jak Havel vnímal rozdíly v divadelnosti „Zábradlí“, Semaforu a Činoherního klubu jako rivalizujících koncepcí divadla šedesátých let i vztahu divadla a politiky vůbec, což bylo nepochybně jedno z důležitých (a v mnohém politicky zástupných) témat tehdejší doby, poukazujících na hlubší problémy a obecnější asymetrie politiky a veřejnosti.

S ohledem na předchozí výtky je devět více problémově založených kapitol – Moc mocných; Prezidentovi ministři, prezidentův Sacher; Klaus; Slovensko; Spojenec pravice (1992–1996); Německo: Lekce z reálpolitiky; NATO: Velká hra; Chyba (1996–1998); Ve stínu opoziční smlouvy (1998–2003) – ve druhém dílu Kaiserovy monografie v mnoha aspektech „silnějších“. A není to jen zásluhou využití dosud méně známého, nebo dokonce nezpracovaného materiálu, jako jsou třeba Havlem každodenně psané poznámky, komentáře, příkazy i marginálie

41 To velice přesvědčivě analyzuje Michael Žantovský ve výkladech Havlových her z 60. a 70. let, které pro něho nejsou jen „uměním“, ale také promyšleným obrazem doby, její povahy a problémů, což mu umožnilo věcně a přesvědčivě rekonstruovat utváření Havlových názorů na politiku, na socialismus a možnosti jeho reformy, na způsoby autenticity života a problémy tehdejšího světa vůbec (srv. např. *Havel*, s. 84–103).

pro spolupracovníky.⁴² Tyto Havlovy „malé“ rukopisy jsou obsažné, přibližují atmosféru na Hradě v prvních měsících po Havlově převzetí prezidentské funkce a naznačují jeho jinde nezveřejněné záměry, myšlenky i komentáře k domácí i zahraniční situaci. (Je jen škoda, že se autor nepokusil tento materiál zpracovat komplexněji, třeba ho utřídit s ohledem na témata či opakující se problémy, případně systematictěji ukázat kontinuitu záměrů nebo i rozdíly mezi Havlovými soukromými a veřejnými názory – zkrátka že se vytěžený materiál nepokusil zanalyzovat).

Původní, nečekané a vyzývavé je ovšem ve druhém dílu Kaiserovo odlišení dvou fází Havlova prezidentství. Pro většinu vykladačů roky 1992 a 1993 (Havlova abdikace, rozdělení republiky a nová prezidentská volba) uzavírají delší kontinuitu disidentských představ o politice a způsobech jejího utváření (podle Kaisera přímo ukončují „éru Václava Havla“ – *Prezident*, s. 116). Mezitím se totiž stabilizovaly stávající mocensko-politické konkurence, prosadili se noví aktéři a s nimi odlišné představy a principy řízení státu, a především došlo k silnému a jednostrannému omezení politična na ekonomiku a zájmy vítězné politické strany. Ovšem Daniel Kaiser vedle toho konstruuje kontinuitu Havlova údajně „uváženého spojení s pravici“ (*tamtéž*) po roce 1992 jako něco přirozeného a nakonec i úspěšného, čemuž se zdá odpovídat i uváděné zajímavé zjištění, že až „do podzimu 1997 byl podíl Havlových příznivců mezi voliči politických stran setrvale nejvyšší ... mezi voliči ODS“ (*Prezident*, s. 217).⁴³

Zlom a počátek druhé a podle Kaisera sporné fáze Havlova působení nastává údajně teprve až za „malého zemětřesení“ z let 1996 až 1998 (*Prezident*, s. 206), kdy se měnily nálady veřejnosti a její preference; středopravá koalice tehdy ztrácí většinu v parlamentě, v politice se znovu prosazuje Miloš Zeman, objevují se některé hospodářské problémy (například pokles portfolia neprivatizovaných domácích bank), vedoucí k takzvaným ekonomickým balíčkům, „provalují“ se veřejné aféry (nezákonné odposlechy a „hon na Stanislava Devátého“, „černé“ stranické fondy ODS, aféra místopředsedy vlády Václava Valeše ohledně spolupráce s StB, zatažené hodnocení Mezinárodního měnového fondu) a také nastávají výrazné změny v Havlově soukromém životě (smrt Olgy, nemoc, „uspěchaná“ svatba, nové vážné onemocnění, tahanice kolem prodeje Lucerny atd.).

Pro Kaiserovo vidění Havla je příznačné, že vlastně celé toto i následující období charakterizuje jako Havlovu (politickou) „chybu“ a věnuje jí zvláštní kapitolu (s. 202–239). Havlovo mezinárodní postavení a jeho zahraničněpolitické úspěchy oné doby – vyrovnání s Německem, směřování do Evropské unie, a zejména přizvání do Severoatlantické aliance, jež nebylo (jak ukazuje naopak Michael Žantovský) ani zdaleka tak samozřejmé a bezproblémové, jak se některým mohlo zdát, a vyžadovalo politické, diplomatické i osobní nasazení z obou stran, z Havlova okolí i z okruhu

42 Kaiser je někdy cituje jako „pokyny pro Hrad“ (*Prezident*, s. 19), jindy jako „důvěrné podklady“ či „interní dokument“ (*tamtéž*, s. 25), případně jako „materiál pro schůzku na Vikárce“ (*tamtéž*, s. 56). S „pokyny Hradu“ nesoustavně pracoval i Žantovský.

43 Toto zjištění by možná stálo za hlubší analýzu, která by objasnila důvody zřetelné a dlouhodobé asymetrie vztahů k Havlovi mezi vedením ODS a jejím elektorátem.

Madeleine Albrightové – se mu asi zdají okrajové (vyzvedá je bez kontextů až v závěru knihy), aniž si klade otázku možného přesunu Havlových priorit od systémově už stabilizované domácí politiky k otázkám zahraničněpolitického zajištění země, což mělo za následek uvolnění domácího „politického pole“ jiným hráčům a jejich (vnitropoliticky alternativním) zájmům (Josef Lux, Josef Zieniec, Ivan Pilip, Miloš Zeman). Z tohoto hlediska je srozumitelná Havlova důležitost a principiálně míněná poznámka z rudolfinského projevu, že současné události, pro mnohé krajně dramatické, nebo dokonce revoluční, nejsou než „banální demokratickou příhodou“ (citováno podle Kaisera: *Prezident*, s. 233).

Jádro Havlovy „chyby“ podle Kaisera tedy spočívá v jeho distancování od ODS, v jeho kritikách Václava Klause, v problematizaci průběhu a údajně pozitivního vyústění ekonomické transformace („mafiašský kapitalismus“, „blbá nálada“, „bankovní socialismus“) a v údajných „kabinetních“ aktivitách: v rozkladné podpoře „malých stran“ (KDU-ČSL a ODA) a odstředivých osobností v ODS, což prý nakonec vyvrcholilo v nezdařeném, nicméně Václava Klause oslabujícím „sarajevském atentátu“.⁴⁴

Je nepochybné, že celý politický i ekonomický vývoj země se v oné době dostal do určité vnitropolitické (nikoli však systémové) krize, na níž asi – vedle důsledků radikální transformace a nově vzniklých vnitřních potřeb seberegulace politického systému, vedle objektivních tlaků tržní ekonomiky a přirozeně se diverzifikujících skupinových zájmů – měli svůj podíl všichni aktéři. Každý z nich reagoval na základech svého habitu, svých schopností (nebo neschopností a předsudků), každý z nich se opíral o určité představy dalšího vývoje i svého vlastního vzestupu, a také o podklady, informace a závěry, které mu poskytovalo nejbližší okolí. Daniel Kaiser například přechází jeden z tehdejších důležitých problémů, jímž byla Klausem odmítaná (a nakonec až za Miloše Zemana provedená) privatizace bankovního sektoru, což na určitou dobu vytvořilo stav označovaný jako „bankovní socialismus“.

Naznačovat ale, že Havel byl téměř „za vším“, co se tehdy (zejména proti Václavu Klausovi a „jeho“ reformě) dělo, znamená nejen podceňovat svéprávnost ostatních Klausových odpůrců a kritiků i demokratickou legitimitu jejich politických zájmů, ale zároveň redukovat vývoj v oné době jen na mocenskou soutěž dvou osobností,

44 Havel sám ovšem o své prezidentské kandidatuře jako o chybě uvažoval až pro léta tzv. opoziční smlouvy (1998–2003). Srv. HAVEL, Václav: Odešel bych, kdybych musel lhát. In: *Právo* (1.2.1999), s. 1.

kteřá předtím byla jen latentní. Oproti tomu Michael Žantovský připomíná, že během dvou let svých údajných intrik Václav Havel strávil celých dvanáct měsíců jako akutně nemocný nebo se z nemoci zotavoval.

V „Závěru“ knihy si Daniel Kaiser klade otázku, jak „třináct let strávených na Pražském hradě“ (s. 274) Václava Havla poznamenalo. Všimá si Havlovy sebereflexe a reflexe politiky v jeho *Odcházení*, opakuje rozdíly i úspěchy obou prezidentských „poločasů“, v této části knihy ovšem rozlišených až rokem 1998.

U Kaisera celkově ruší zjednodušující opakování dobových výkladových žurnalistických kliše,⁴⁵ které je ovšem v prvním dílu jeho biografie znatelnější – viz například poukazy na „Havlův utopismus“ (*Disident*, s. 159), na jeho „osmašedesátnictví“ (?), i když údajně „v posunutém smyslu“ (*Disident*, s. 97),⁴⁶ na „havlovské dilema“ a kolísání mezi uměním a politikou (*Prezident*, s. 117), na „ješitnost“ ve vztahu Havla ke Klausovi (*Prezident*, s. 127) a podobně. Do stejné kategorie patří zlehčování „přímého vládnutí Hradu“ bezprostředně po Havlově nástupu do prezidentské funkce; autor neodolal ani pokušení ironizovat jeho setrvávání ve funkcích i poté, co splnil své údajné cíle (*Prezident*, s. 239). Kaiser s distancí a často s nepochopením situace líčí první „revoluční“ přebírání moci a formy jejího výkonu, kritizuje domnělou Havlovu snahu vše rozhodovat a stavět se do čela, v níž shledává latentní autoritářství, nebo dokonce narcismus (ochotu přebírat odpovědnost vnímá jen velmi podmíněně). Nenaznačuje přitom, jací jiní lidé než vybraní poradci a jaké jiné prostředky by v oné době nevyjasněných představ, nejrůznějších nápadů i excentrických návrhů byli vůbec použitelní. Klausova snaha „stavět se do čela“ mu ovšem nevadí.

Daniel Kaiser vidí Havlovo působení většinou jako problematické (i když s úlitbami), což by bylo ovšem přesvědčivější, kdyby extrapoloval důsledky údajných Havlových chyb a ukazoval alternativy. „Kontrafaktické“ úvahy, třeba jak by se republika vyvíjela, kdyby se prosadila reformněkomunistická Obroda a Alexander Dubček se stal prezidentem, Kaisera vůbec nenapadly. Přitakává jen Havlově podpoře transformace (a tím vlastně relativizuje jeho roli), odsuzuje však jeho údajný následný „návrat doleva“ i „nazelenalost“ „v nulté dekádě 21. století“ (*Prezident*, s. 278). V mnohém tak jen nově uspořádal kartotéku předchozích protihavlovských připomínek a námitek.

45 S tím souvisí Kaiserovo používání zjednodušujících a často zbytečně dehonestujících charakteristik typu „literární mocnář Eduard Goldstücker“ (*Disident*, s. 56), Havlův „vrozený sklon postavit se do čela“ (*tamtéž*, s. 74), „hospodsko-intelektuální“ ODA (*Prezident*, s. 211), „sentimentální čechoslovákista Pavel Tigrid“ (*tamtéž*, s. 122) a podobně namísto pragmatické analýzy skutečných i možných důsledků „myšlení“ těchto osob a extrapolace důsledků jejich stanovisek a rozhodnutí.

46 Jak ukazuje Michael Žantovský: „Politicky i filozoficky Havel v šedesátých letech dospěl, ale jeho dítětem nebyl. Jeho základní témata identity, pravdy a zodpovědnosti měla starší kořeny.“ (*Havel*, s. 206.) Proto považovat Havla „za soupevníka protikapitalistických protestů na Západě a vydávat to za důkaz jeho celoživotní levicové orientace je pomýlené“ (*tamtéž*, s. 197).

Politika jako absurdní představení?

Kniha **Jiřího Suka** patří do této přehledové recenze jenom podmíněčným způsobem. Pro své analytické intence totiž není biografií srovnatelnou s ostatními tituly, ale pronikavou historicko-politickou studií určitého vývoje.⁴⁷ Je nezařaditelná mezi biografie už jen proto, že se časově omezuje na léta 1975 až 1989, která byla pro potomní politický vývoj (a nepochybně pro celý vývoj republiky v poslední třetině minulého století) klíčová – i když v závěru knihy, v důležité a obsažné kapitole „43 dnů hmatatelných dějin“ (*Politika jako absurdní drama*, s. 324–415), přirozeně přesahuje do první poloviny roku 1990. Na Havlově jednání a rozhodování Jiří Suk ukazuje obecnější, sdílená i navzájem odlišná stanoviska aktérů oné doby, dynamiku politického dění a základní otázky tehdejší doby vůbec. Všimá si nejen Havlova osudu a rolí od poloviny sedmdesátých let do počátku let devadesátých, ale zaznamenává i okolní reakce a velice diferencovaně líčí pozice, stanoviska, argumenty a důvody jiných aktérů, kupříkladu Zdeňka Jičínského (ten byl vedle reprezentantů odstupující moci pro Suka vlastně nejdůležitějším Havlovým protihráčem v prvních měsících po listopadu 1989), Petra Pitharta, Václava Bendy, Petra Uhla, Oty Bednářové, Rudolfa Battěka, Pavla Kohouta a mnoha dalších. Nejde mu přitom o nějakou jednoduchou prezentaci postojů či reprezentaci přesvědčení, ale o prosopografické přiblížení názorových diferencí a pohybů v celém disentu i jeho okamžitých možnostech, naznačuje i jeho specifickou, po celou sledovanou dobu (1975 až 1990) probíhající „autopoietickou stabilizaci“ (Niklas Luhmann).⁴⁸ Pro porozumění tomuto záměru jsou proto důležité obě části názvu Sukovy knihy, její titul i podtitul. Titul *Politika jako absurdní drama* poukazuje na perspektivu přístupu, na žánr komedie jako prostředek zobrazování reality, jako modus nahlédnutí a zvláštní distance od stávajícího. Sukovi slouží pro shrnování efektů „‘normalizační’ morálky dvojí tváře, nastolené tvrdým a měkkým násilím, které je přes všechny útrapy nakonec překonáno nenásilným sjednocením a novým slibem“, zobrazením nenásilného přerodu společnosti, „v němž zvítězí morální ctnosti nad padouštvím a výsledkem je idealizace mravních postojů“ (s. 12).

Poukazy na divadelní, komediální či absurdní povahu průběhu událostí, postojů i reakcí jednotlivců a skupin sdílí Suk s většinou Havlových interpretů; jsou roztroušeny

47 Sukovu monografii jsem už komentoval v loňském ročníku tohoto časopisu v rubrice „Tři hlasy k jedné knize“: HAVELKA, Miloš: Václav Havel v živlu absurdity, antinomii a nesmyslu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 21, č. 3 (2014), s. 422–425. Recenze vyšla spolu s příspěvkem Kierana Williamse a Milana Znoje: WILLIAMS, Kieran: Sukova „komedie“ z časů normalizace. In: *Tamtéž*, s. 406–409 (recenze byla převzata z německého časopisu *Bohemia*); ZNOJ, Milan: Havlova antipolitika na různý způsob: K Sukově knize o Václavu Havlovi. In: *Tamtéž*, s. 410–421.

48 „Autopoietická (sebevytvářející) stabilizace“ je termín systémové teorie německého sociologa Niklase Luhmanna, poukazující na fakt, že jednotlivé subsystemy společnosti (v tomto případě disentu v letech 1975–1990, ale zejména na přelomu 80. a 90. let) se mohou co do své existence v celku společnosti nejen osamostatňovat, ale i vnitřně stabilizovat pouze svými vlastními prostředky, to znamená bez ohledu na skutečné pohyby ve společnosti a na prosazující se potřeby každodennosti.

po celé knize, nejčastěji však v líčení vyjednávání s politickou mocí a v popisech událostí z prosince 1989 (viz např. s. 350 n., 363 ad.). Možná ale nejsou tak důležité, jak se může zdát. Doba byla nejistá, v řadě svých projevů dramatická a absurdní sama o sobě, a Havlovu zvláštní dramaturgii v tomto směru nepotřebovala. Nehledě na to, že se tak asi i zkreslují některé jiné Havlovy dispozice, jako bylo spontánní působení jeho charismatu (viz např. s. 381), vnímavost pro dynamiku situace, ochota se jí věcně přizpůsobovat, a zejména ji „překračovat“, schopnost rozhodovat a vést, brát na sebe rizika a podobně.

Sukově perspektivě absurdního dramatu, přiřazovaného poněkud zjednodušeně ke komedii, jistě můžeme rozumět z napětí, antinomií, paradoxů a nesmyslů, jimž byl Václav Havel v životě vystaven (a jež zároveň reprodukoval); ty shrnoval v podobě „korelativních protikladů“ (Claude Lévi-Strauss) a vyjadřoval ve formě oxymoronů jako „nepolitická politika“, „moc bezmocných“, „změna nezměnitelného“, „naděje lidí bez naděje“ a podobně.⁴⁹ V knize se je Sukovi podařilo velice plasticky ukazovat na fólii antinomie morálky a politiky, „přijatelnosti obsahu Charty“ a pochybností „o její formě“, „moci“ a „bezmoci“ disentu, angažovanosti a „nemožnosti měnit daný stav“, ze situovanosti ve skutečnosti a „nezávislosti paralelní existence“, z univerzality disidentských principů a potřeb každodenního života, z kontinuit a diskontinuit vývoje, „politické a „nepolitické“ politiky, občanské společnosti a stranické demokracie, z mimoběžnosti vlastních přesvědčení a veřejné zodpovědnosti; patřily by sem ovšem i antinomie více osobní, jako třeba mezi bohemstvím a moralizováním, mezi idealistickými nadějemi a ironickým nadhledem, mezi soukromým a veřejným, mezi lidskou potřebou se angažovat a „umělcovou nedůvěrou k politice a politikům, včetně sebe samého“.⁵⁰

Suk dobře vnímá Havlovu „skoro hmatatelnou intuici o dějinách sunoucích se nezadržitelně vpřed“ (s. 364) a jeho schopnost urychlovat spád událostí v prvních měsících „sametové revoluce“; vpřed se ovšem sunulo i sebevědomí ostatních aktérů a jejich diverzifikující vstupování do nových rolí, i když mentalita a dispozice osob zůstávaly stejné. V této souvislosti se pak ovšem může zdát zjednodušující a morálně prvoplánové, když Suk staví do otevřené kontrapozice Havlovu distanci vůči vlastnímu politickému angažmá v září 1989 a jeho reálné jednání uprostřed překotných revolučních událostí. Jestliže Havel nejprve „tvrdil, že profesionálním politikem nikdy nebude, a dva měsíce poté kandidoval do nejvyššího státního úřadu“, údajně to „svědčí o špatném politickém odhadu nebo falešné skromnosti“ (s. 373). Spíše by se

49 Oxymoron (vedle ironie) je podle Haydena Whita pro svou logickou rozpornost a absurdnost, pro nejednoznačnost svého vztahu k „realitám života“, pro svůj demystifikační potenciál a distancující nadhled jedním z dominujících tropů satiry a grotesky.

50 ŽANTOVSKÝ, M.: *Havel*, s. 251. Ze Sukových výkladů ovšem vyplývá, že občanská práva, hodnoty lidství, důraz na aktivní občanství a často vykičený požadavek „pravdy“ pro Havla neměly povahu nějakých samočinných objektivních historických sil (a už vůbec ne planého moralizování); spíše byly „regulativními“, „horizontovými idejemi“ (Immanuel Kant), které se vzdalují tím víc, čím víc se k nim přibližujeme. A právě v tom byly pro Havla zásadními intelektuálními prostředky nadhledu a možné kritiky, motorem aktivit a zároveň i ironického odkrývání dobových hesel.

v tom ale mohl spatřovat doklad, že události opravdu běžely rychleji a nečekaněji, než jak mohl kdokoli (na Východě i na Západě, a především doma) předpokládat.

K přednostem Sukových výkladů patří, že události a dobová přesvědčení, v nichž se všechny tyto a další paradoxy Havlova působení projevovaly, jen mechanicky nevrství, ale významově strukturuje, často pomocí vlastních metahistorických konceptů (jako třeba „entropický režim“, „havlologie“ či „kádrová stabilizace charismatického společenství“), případně že je „dointerpretovává“, a to s využitím metafor pocházejících odjinud, ze sebereflexe Charty 77, od Václava Bendy, Petra Pitharta, Milana Šimečky, Jiřiny Šiklové, Josefa Vohryzka a dalších („koniec nehybnosti“ – s. 12, „obnovení pořádku“ – s. 18, „paralelní polis“ a „šedá zóna“ – s. 254, „dobře zazátkovaná láhev“ – s. 159, a podobně). Vrací jim tím jejich historickou konkrétnost a promyšleně je povyšuje na klíč k výkladu určité doby, určité situace nebo konkrétních diskusí, a vlastně tak implicitně re-spektuje Havlovu dialogickou metodu konceptualizací.

Ne všechna Sukova zjištění jsou nová, dokáže je však zařazovat do nových kontextů. Nelze přitom přehlédnout, jak účelně Jiří Suk ve svých líčeních jednotlivých společensko-politických konstelací kontrapunkticky zavádí a zohledňuje předtím nezpracovaný materiál o disentu pocházející z dílny Státní bezpečnosti.

Podtitul Sukovy knihy *Václav Havel v letech 1975–1989* vymezuje sledované události jako specifickou, celistvou a klíčovou periodu soudobých (československých) dějin, v níž došlo k důležité (autopoietické) sebeorganizaci disentu. Zvolené předěly jsou přesvědčivé: Havlův dopis Husákovi z dubna 1975 lze chápat jako počátek snah o konceptuální zobecňování možností, forem distance a těžišť odporu, jdoucí za spontánní aktivity jednotlivců a malých skupin, a listopad 1989 jako v mnohém nejednoznačné završení určité etapy působení,⁵¹ kdy se Charta 77 a jmenovitě

51 Pasáže v úvodní kapitole první části Sukovy knihy „Intelektuál v entropickém režimu“, které přibližují situaci před „Dopisem Gustávu Husákovi“, by snad mohly zkoumané období více osvětlit a případně věnovat pozornost kontinuitám i diskontinuitám Havlova lidského, ideového i politického „růstu“ vůbec a po ruské okupaci zvláště, a třeba i nastínit základní proměny důležitého Havlova konceptu „existenciální revoluce“ či jeho vztahu k politice, jeho pojetí občanských aktivit a jejich ideového založení. Havlovo chápání intelektuála a jeho veřejných povinností nepochybně prošlo od druhé třetiny 60. let zřetelným vývojem, a není náhodou, že na počátku let 70. se Havel rozešel s metafyzicky vystavěnou argumentací jednoho ze svých učitelů, brněnského filozofa Josefa Šafaříka o povinné „zdrženlivosti intelektuála“ v moderním světě, jak na to poukazuje například Pavel Švanda ve své *Paměti*

Václav Havel stali symboly nespokojenosti občanů s neschopným a neperspektivním režimem (a potom, i když na omezenou dobu, i nezpochybnitelnými aktéry první fáze změn).

Václav Havel často rozporoval, častěji smířoval, ale zároveň usiloval neustále držet základní kontinuitu i „generální linii“ hnutí, i když někdy s jistým sebezapřením, nebo dokonce v nesouhlasu s většinou, jak to třeba dokládá Sukova reprodukce Havlova dopisu Vilému Prečanovi o potřebě neopouštět „nadstranickou podstatu“ Charty (s. 232). To nemá znamenat přeceňování Havlových možností a schopností, ale jen poukaz na povahu jeho symbolické pozice a důsledky, jež z ní vyplývaly, jež se očekávaly a jimž byl Havel opakovaně vystavován. V těchto souvislostech se ukazuje jako centrální osobnost Charty 77, promýšlející její činnost na hraně politiky a nesourodých ideologií jejích stoupenců, jako formulátor a reprezentant, od něhož vycházela a k němuž se vracela většina aktivit hnutí, ale právě také jako vyvíjející se, koncepčně rostoucí a sebe-poučující vůdce.

Sukova narace událostí a Havlovy role v nich nepochybně vrcholí materiálově bohatě doloženým líčením v šestém dílu knihy „43 dnů hmatatelných dějin“ o vyjednávání opozice s politickou mocí v „klíčových dnech od 4., 5. a 6. prosince“ 1989 (s. 351) v nejednoznačné a dynamicky akcelerující situaci. Rozhodující sekvenci „sametové revoluce“ se Sukovi podařilo vylíčit jako otevřené „dějící se dějiny“, plné zvratů, oprav, dodatečností, nejistot, měnících se stanovisek a reformulací požadavků, také pod tlakem radikálních očekávání aktivizované veřejnosti.

Líčení událostí není u Suka nikdy povrchní, i když obecnější trend a širší pozadí situací nejsou vždy bezprostředně viditelné. S ohledem na v knize zachycený a vyloučený bohatý materiál i s ohledem na jeho kontextování lze usuzovat, že Havel nevěřil na historický *happy end*, jímž vlastně každá pořádná komedie končí: dějiny pro něho byly naopak otevřeným, neukončeným a z více důvodů nejistým děním, vystaveným spíše individuálním aktivitám než nějakým objektivním strukturám nebo zákonitostem. Jedinou možností pro dění dějin, pro jejich udržování a spoluutváření, bylo proto pro Havla zdůrazňování osobních principů, hodnot a morálních maxim, opřených o vlastní zkušenost (s. 350).

Patřilo nepochybně k základním danostem Havlovy mentality, že rozpory a „nedůslednosti“, které se mu vyčítají a které se mnohým právě svou jednostranností a nezprostředkovatelností zdály nereálné či utopické, a proto jen groteskní, pro něho samotného nepřestaly se „sametovou revolucí“ existovat, že napětí svých východisek usiloval nadále udržovat a tematizovat i po ní, v době plnění svých oficiálních funkcí. Napětí a protiklady morálky a politiky, vlastních přesvědčení a veřejné odpovědnosti, občanské společnosti a stranické demokracie, politické etiky morálních přesvědčení a jen pragmatické etiky stranicko-politické moci mu umožňovaly dostávat se nad momentální situace a hodnotit jejich utváření, důležité

esejisty (Brno, Atlantis 2006) nebo ve své knize o „šestatřicátnících“ Pavel Kosatík. Jistě, Sukovi jde v první řadě o Havlovu přítomnost v pohybech disentu a společnosti, přesto se ideové a intelektuální situování Havlových postojů před Chartou na třech stranách knihy může zdát málo.

byly i pro udržování celkového směru. Dobře si uvědomoval globální potřeby a systémová napětí mezi kontinuitami a diskontinuitami národního a mezinárodního vývoje, mezi univerzalitou politických idejí a cílů, a mezi jejich zasazením do historické individuality českých dějin.

Ukazatelem směru mu nemohly být a nebyly opakovaně vytýkaná intelektuálská povýšenost či „snílkovství“, ale hledání stabilizujícího celospolečenského zájmu, odpovědnost a odkaz na individuální i skupinovou zkušenost. Hodnověrnost ve veřejnosti Havlovi neposkytovala akademická převaha údajného „expertního vědění“ ani intelektuální odvozenost jeho postojů v západních teoriích státu a ekonomiky, jako tomu bylo často u ostatních protagonistů změny, ale právě respekt k jeho postojům a aktivitám za „normalizace“, ke kontinuitě jeho snah a také k potřebě reflektovat a formulovat obecnější problémy života.

Myslím, že se Jiřímu Sukovi jeho záměr podařil. Nezjednodušuje, jeho výklady nejsou prvoplánové nebo jednodimenzionální. Jeho obraz politika ve víru dějin je výstižný a přesvědčivý. Suk dobře vnímá jak viditelné i nezejřejší dialektické antinomie sledované doby, tak rovněž paradoxy působení Václava Havla (např. s. 235), jeho spoluhráčů i protivníků. A také, což se mi zdá důležité, otevírá možnosti pro porozumění návaznosti, kontinuitě a pokračování v Havlových pozdějších postojích z let devadesátých a následujících, jimž se stále ještě málo rozumí a jež se často vykládají zjednodušeně.

Havlův habitus v politickém poli socialismu a transformace

Dá-li se o vyprávění Edy Kriseové říci, že je „disidentskou romancí“ o dosažení vytouženého cíle, připomenout „politickou tragédii“ z podtitulu knihy Johna Keana či Sukovu perspektivu „komedie“, o biografii **Michaela Žantovského** se žádná podobná charakteristika až na výjimky nedá použít.⁵²

Poukazy na absurditu, grotesknost, satiru nebo i komediálnost v Havlově myšlení a životě Žantovský celkově převrátil. Nevychází z Havlovy divadelnické profese a jejího promítání do politiky, ale z jeho vnímání reality, která byla sama absurdní, komická a groteskní, i když většinou nikoli k smíchu.

Havel byl povahu doby schopen vnímat, artikulovat a zobrazovat více než kdokoli z jeho současníků, nepochybně také pro dar, jehož demystifikující a analytická síla se ostatním biografům asi nezdála tak důležitá – totiž pro dar Havlova smyslu pro humor, ironii a satiru, pro schopnost vidět absurdní projevy doby a zobrazovat její groteskní povahu,⁵³ odhalovat prázdnotu jejích dispozitivů a ukazovat umělost jejích principů. Žantovskému se to jeví jako specifický způsob Havlových odpovědí na otázky, jichž se ostatní obávali nebo jež si s ohledem na povahu reality ani nedovedli položit.

52 Kniha vyšla paralelně anglicky pod titulem *Havel: a Life*. London, Atlantic Books 2014.

53 Viz k tomu pozn. 35.

V obrazech jako „podvratný humor“ (Havel, s. 13), smysl „pro humor, ba přímo absurditu“ (s. 15), „sklon nacházet absurditu, směšnost a satiru všude kolem sebe“ (s. 284) a podobně Žantovský poukazuje na distancující, dekonstruuující, antiideologickou a zároveň skutečnost transcendingící sílu Havlova humoru, který je sice „kousavý, ale laskavý, nikdy ne krutý“ (s. 15), ale nakonec a především odhalující. Důsledky podobného postoje jsou nejen osobní (vždy „podezřelý sám sobě“ – s. 15); v první řadě se tak před veřejností odkrývá Havlovo distancované vidění totalitární unifikace všeho a falešné univerzálnosti oficiálního, včetně manipulativního „zbezděčňování“ individuálního a „trestání“ odlišného.

Humor, satira, ironie a smysl pro absurdno se u Žantovského ukazují jako zvláštní modus, kterým Havel hledal, poznával a nacházel, jímž přistupoval k věcem, k politice i k ideologiím a který umožňoval za nevážnosti grotesky nahlédnout vážnost skutečnosti. Patřilo sem i „švejkování“ v době mládí, třeba za Havlovy vojenské služby, na které Žantovský opakovaně poukazuje (dokonce i jako na možnou strategii „přežívání“ za „normalizace“). Zsvěcené interpretace jednotlivých Havlových her Žantovský využívá jako doklad Havlova intelektuálního vývoje a schopnosti identifikovat obecnější problémy společnosti a politiky. Zároveň pro něho představují důležitý pandán Havlových programových textů a kritických komentářů.⁵⁴ To vše umožnilo pro výklad vytěžit i materiál, který se možná jiným autorům zdál jen skurilní, jako jsou například před odchodem na vojnu napsané, psychologicky i autorsky zajímavé „Pokyny pro pozůstalé“,⁵⁵ u ostatních nepovšimnuté.

Havlovu osobnost i její napojení na přijaté hodnoty (s. 26) Žantovský zachycuje mnohem vrstevnatěji a vyváženěji než předešlí autoři (což neznámá, že by tak něco omlouval). Žantovskému se přitom podařilo reifikovat některá tvrzení (zejména Daniela Kaisera a Johna Keana), přičemž *background* psychologa mu umožnil překvapivě diferencovaným a co do důsledků nečekaným způsobem interpretovat řadu aspektů Havlova života, které ostatní jen popsali jako dané (dvojznačný vztah k politice) nebo je podcenili (například složité Havlovy vztahy s matkou – s. 33, asymetrie vztahů s Olgou – např. s. 233–236, vývoj vztahů s Dášou Veškrnovou a problémy, které to přinášelo – s. 490–500), případně nezaznamenali jejich důležitost pro politiku. Daří se mu objasňovat, co jiní jen konstatují (rozpuštěný životní styl, excentrické zájmy atd.), co jen naznačují nebo i přehlíží (vztahy se ženami a „kumpánství“ s Pavlem Landovským), ale také Havlovy zvláštní dispozice pro vytváření koalic, dokonce i překvapivé „manažerské schopnosti“ při „spravování přerodělovacích útů“ (s. 266), na které docházela podpora ze zahraničí, organizovaná Vilémem Prečanem a Františkem Janouchem, a které se plně projeví později, i když si možná zachovaly jistou školometskou podobu.

54 Viz k tomu např. Žantovského výklad obsahu a okolností vzniku hry *Spiklenci* z roku 1971, v jejímž „jádru je nedůvěra k politice a politikům“ a také k „pokusům měnit společnost shora vůbec“ (s. 142 n.).

55 Uloženy jsou v Knihovně Václava Havla, ID 17725.

Pro Žantovského není nejdůležitější sférou politika, ale Havlův habitus,⁵⁶ na kterém se politika zobrazovala a který se zpětně v politice prosazoval, a konkrétní historicko-sociální konstelace, ze kterých obojí (habitus i jednotlivá situace) rostly, což podivuhodně odpovídá atmosféře šedesátých let a roli intelektuálů v oné době, ale i poměrům „normalizačním“. Žantovský Havla nepopisuje, ale pokouší se rekonstruovat strukturu dispozic a věcných předpokladů, které utvářely jeho osobnost v průběhu více či méně reflektovaných konkrétních událostí, působením společenských a politických institucí a pod tlakem jejich zvláštních požadavků a očekávání.⁵⁷

O celkové „duchovní situaci doby“ (třeba ve smyslu Karla Jasperse) a Havlově roli v ní může Žantovský vypovídat hlouběji a přesvědčivěji, než jak je tomu v punktualizovaných výkladech jednotlivých jevů, zajímavosti a koincidence u ostatních. Dovoluje mu to nacházet i skryté motivy některých návrhů, jež jsou už dnes zapomenuty, třeba na zavedení většinového volebního systému v době diskusí o nové ústavě; na ten měl Havel – vždy zdůrazňující osobní „zodpovědnost“ – poněkud jiný názor než lidé v jeho okolí, kteří v něm viděli jen zvláštní příležitost pro vytlačení komunistické strany z prostoru celostátní politiky v důsledku jejich tehdy klesajících preferencí (s. 354).

S ohledem na často zmiňovanou (a problematizovanou) Havlovu „existenciální politiku“ je třeba ocenit, že Žantovský nezůstal u jejího konstatování, ale poukazuje na její důležité základy v Havlově původní a originální „sociologizaci“ existencialismu, z níž vyrůstala. Havlův „existencialismus“ se podle něho neváže na konstatování „neexistence řádu“, na „rozpad metafyzického obzoru“, ztrátu autenticity, opuštěnost individua, odcizení života či na pocit přirozené absurdity lidského údělu, ale

56 „Habitus“ (Pierre Bourdieu) představuje specifické zprostředkování mezi univerzalitou idejí (pravda, spravedlnost atp.), civilizačních hodnot (pokrok, blahobyť atp.) a ideálů (autenticita, identita atp.) na jedné straně, a mezi jejich konkrétní podobou ve formách jednání a rozhodování určitého individua, opírajícího se o osobní dispozice, sílu charakteru, vlastní zkušenosti a jejich reflexi. Patří nepochybně k důležitým znakům Havlova habitu, že se neustále snažil oba póly navzájem přibližovat a zprostředkovávat.

57 Ale i Žantovský podlehl pokušení vykládat události ve druhé polovině listopadu 1989, kterým Havel se svým okolím dával jejich historickou podobu, jako „divadlo“ či „představení“; uvažuje o možných „scénářích“ dalšího vývoje či o „logice situace prvního jednání“ politické „hry v jednání příštím“ (s. 329). Schopnost diferencovat v nich sociální a politické role jednotlivých „herců“ (Petr Pithart, Alexander Dubček, Ladislav Adamec, Marián Čalfa, Zdeněk Jičínský ad.) i jejich proměny pod tlakem událostí je přece jen zřetelnější u Jiřího Suka.

vychází ze stavu společnosti, přesněji z tlaků totalitní moci, které člověka vhánějí do osamělosti a bezmoci, do podezřívání a nedůvěry vůči ostatním; zjednodušeně řečeno, je reakcí na ztrátu přirozenosti a lidskosti.⁵⁸ Nemůže se proto omezovat jen na kritiku totalitního systému, ve kterém Havel žil, protože podobné jevy, i když z nestejných příčin, se vyskytují i jinde. Jde o „‘následek desocializujících vlastností vládnoucího systému’; bezvýchodnost je řešitelná, nikoli nezměnitelná“ (s. 108). To bylo nepochybně důvodem úvah o později často kritizovaném pojmu „existenciální revoluce“, směřujícím za hranici „pouhé“ politiky jako hry s mocí a o moc.

Odtud se může stát srozumitelnějším i „‘idealismus’ Havlovy morální filozofie“ (s. 16) a jejích základních pojmů, jako je *moc bezmocných*, *život v pravdě*, *zodpovědnost*, a zejména *paměť bytí* (s. 43–45), i jeho přesvědčení o transcendentní povaze a nadindividuální závaznosti hodnot, jako je *autenticita života* a *identita člověka*⁵⁹ (což u Žantovského ztratilo onu doktrinální strnulost, do níž je uzavřeli ostatní vykladači).⁶⁰ Asi až příliš silně se však v této souvislosti může zdát Žantovského tvrzení, že „málokdy se politické hnutí nezrodilo ani z představy, jak změnit svět, ani z odporu vůči jiným představám, jak změnit svět, nýbrž z jedinečné, vnitřní a psychologické potřeby nalézt rovnováhu v životě. Byla to ctižádost současně skromná a závratná.“ (s. 308) Žantovského vnímání Charty 77 jako archetypu emancipace, které občas prosvítá za hodnocením jejích aktivit, je proto zjednodušující.

Mnohem větší pozornost než ostatní věnoval Žantovský vzájemným vztahům s některými dalšími osobnostmi Havlova života. Vedle těch, které se s větším či menším porozuměním objevují také u jiných autorů (Josef Šafařík, Jan Patočka, Jiří Kolář a další), Žantovský objasňuje například Havlův distancovaný poměr k Janu Werichovi a naopak intenzivní vztahy k Alfrédu Radokovi, ukazuje jádro problémů spolupráce s Ivanem Vyskočilem, vysvětluje původ konfliktů s kolegy z okruhu *Tváře* a jejich dlouho přežívajícího „antihavlovství“ (včetně zvláštního významu petice na obranu *Tváře* jako „počátku ... Havlova jiného modelu chápání politiky“ – s. 98), a také přibližuje Havlovy kontakty, diskuse a spolupráci s reprezentanty spisovatelské revolty v šedesátých letech Ludvíkem Vaculíkem, Pavlem Kohoutem, Ivanem Klímkou, Milanem Kunderou a dalšími. Všimá si deziluze po ztroskotání pražského jara a šířícího se pocitu, že se „každý musí spolehnout sám na sebe“ (s. 218),

58 Složitý pojem „paměť bytí“ (odkazuje k původu, tradicím, prožité zkušenosti, ireverzibilitě rozhodnutí atd.) je u Havla možné číst jako reinterpetaci známé formulace Jean-Paula Sartra, že „esence“ následuje až jako nástava po „existenci“ jakožto množině rozhodnutí, jimž nemůžeme uniknout. U Havla „esence“ existenci takřkajíc neustále doprovází a jednotlivá rozhodnutí váže na nadindividuální hodnoty. Esence je vlastně synonymem pro „identitu“, je uvědomovaným předpokladem „existence“ a spíše ji potvrzuje, je praxí „osobního ručení“ jako zvláštní složky „života v pravdě“.

59 Stojí jistě za upozornění, že od 90. let pojem „identita“ – podobně jako „paměť – udělal v historických a společenských vědách mimořádnou kariéru, byť ve formulacích, které nejsou ani zdaleka tak „existencializované“, jak je od 60. let používal Havel.

60 Například pojem „života v pravdě“ tedy zdaleka nebyl jen výsledkem pozdějšího nepopíratelného vlivu Jana Patočky či disidentských let, ale je zde (v 60. letech – pozn. MH) již ve své úplnosti, byv ozkoušen u stolů ve Slavii a vybroušen na zrádných stezkách institucionální literární politiky“ (s. 180).

a připomíná úvahy, jak se chovat a jednat za okupace (s. 215–218), což vše je možné číst jako počátek cesty k později tolik kritizované „nepolitické politice“.

Je samozřejmé, že v knize původně koncipované pro zahraničního čtenáře bylo třeba srozumitelně „dovysvětlovat“ některé historické souvislosti, třeba o příčinách, důvodech a motivech rozpadu Československa, za který Havel podle svých kritiků nesl spoluzodpovědnost. Žantovský to ale činí až příliš „diplomaticky“ nebo zjednodušujícím způsobem. Například obecně působící (dodnes málo zanalyzovanou) kompenzační roli nacionalismů po rozpadu sovětského bloku vůbec nevnímá, a proto se mu v případě Čechů a Slováků „vystupňované“, jen s konkrétními událostmi spojené „emoce“ asi zdály lepším východiskem výkladů než třeba objektivní asymetrie historického vývoje (industrializace, urbanizace, socializace, modernizace atd.), které vedly ke vzniku, existenci a nárokům dvou svébytných národních společností Čechů a Slováků. Odkazovat ke starému slovenskému panslavismu (vše s. 418) je ale v podobných souvislostech nejen umělé, ale i zavádějící, a prozrazuje to menší pochopení pro historickou a sociologickou dimenzi problémů.

Je nicméně pozoruhodné, co všechno nové, svěží a taky důležité se Žantovskému po pátrání a výkladech předchozích biografů podařilo shledat a využít pro porozumění Havlově osobnosti, veřejné i soukromé, pro vykreslení Havlova lidského původu a zrání, utváření jeho názorů, jeho vnímání veřejného prostoru, aktivit, pojetí přátelství, chápání věrnosti, a dokonce i pro zachycení, jak se utvářely základní pojmy Havlovy morální filozofie. Michael Žantovský nepropadl „magii zdánlivé blízkosti“, sugerující, že díky osobní známosti a spolupráci rozumí všemu lépe (ta je příznačná pro vyprávění Edy Kriseové), ale ani se nenechal zlákat ke zdánlivě objektivní pseudodistanci z pozic části veřejného mínění a médií (za které se schoval Daniel Kaiser).

Michaelu Žantovskému se podařilo to, oč jeho předchůdci, jednostranně zaujatí politikou, příliš neusilovali: ve vzájemném vztahování konkrétních společenských a politických situací na jedné straně a základních Havlových životních a uměleckých přesvědčení a intelektuálních (s Martinem C. Putnou bychom mohli říci „duchovních“) dispozic na straně druhé nabídnout *biografické vysvětlení* programu Havlovy politiky. Nic na tom nemění, že jejím orientacím a důsledkům po roce 1993, v líčení třetího i čtvrtého prezidentského období, Žantovský věnoval zřetelně menší pozornost (necelých sto stran v 539 stran dlouhém textu). Ve srovnání s první částí knihy nelze přehlédnout ani jisté snížení analytické úrovně ve prospěch pouhého vyprávění. Je jisté škoda, že si více nevšímal Havlových projevů v zahraničí, třeba důležitého a stále aktuálního projevu „Evropa a svět“ v italském senátu v dubnu 2002, komprimujícího Havlovy představy sjednocující se Evropy a očekávání, která s tím spojoval. Specialisté na soudobé dějiny si také mohou povšimnout některých nepřesností jak v datování, tak v následnosti, nebo dokonce kauzalitě událostí,⁶¹ eventuálně i sporného hodnocení některých postav, jako je tomu v případě Havlova

61 Viz k tomu recenzi Jiřího Suka „Havel ztracený v paměti“ v literárním časopise *Host*, roč. 31, č. 1 (2015), s. 68 n.).

přijetí amerického pornografa Larryho Flynta. Šlo o přátelskou službičku Miloši Formanovi, ochabování Havlovy soudnosti, nebo o ústupek bezprostřednímu okolí?

Úlohám, kompetencím i symbolickému významu jednotlivých postav v Havlově blízkosti by možná bylo záhodno věnovat větší pozornost. Žantovský je příliš nehodnotí ani neanalyzuje, „šetří“ Havlovy názorové a politické odpůrce, zejména Václava Klause, a také spolupracovníky na Hradě. Z jeho výkladů nejsou vždy zřejmé jejich výhrady k Havlovým postojům ani to, čím k nim přispívali, v čem, případně jak a kdy, byli důležití – třeba v době Havlových nemocí nebo jeho „psychologické (!) krize“ (s. 505) kolem roku 1999, případně ve vztahu k rostoucí Havlově „potřebě se ospravedlňovat“ (s. 498) a podobně. Žantovský, podobně jako Kaiser, své líčení končí výkladem Havlova *Odcházení*, kroužícího kolem pokušení moci, ve kterém se podle něj „komedie mravů mění v tragédii identity“ (s. 529). Má se to snad číst jako relativizace jeho předcházejících výkladů?

Vcelku Žantovský nicméně podává realistický obraz nejednoduchého člověka prostřednictvím jeho tvorby, umělecké i politické. V ukazování Havlova habitu kniha neuvědoměle překračuje požadavky pouhé biografie a míří do oblasti psychologie dějin, na jejíž význam se dnes poukazuje tím více (Hans-Ulrich Wehler, Bedřich Loewenstein a další), čím méně se tento přístup provozuje. Pro Michaela Žantovského je Václav Havel konkrétním živým, rozhodujícím se a jednajícím člověkem, plným rozporů i chyb, zajímavým dramatikem a autorem, přitom schopným a cílevědomým politikem, vymykajícím se z provinciálnosti českého prostředí. Více než u jiných biografů je Havel u Žantovského napojen na vlastní principy a hovoří „vlastním hlasem“.